

Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi

İbrahim GÖRENER

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Tefsir metodu / yöntemi, büyük şeyler vaat eden fakat sırf bu şekilde yalın olarak kullanıldığında kapalılıkları ve birçok soruyu bünyesinde barındıran bir ifadedir. Hem tefsir hem de yöntem kavramları çok parlak ve cazibeli ifadeler olup ürünlerinin de hemen gösterilebilmesi mümkün olmakla birlikte *tefsir yöntemi* tamlamasının işaret ettiği somut bir çalışmadan söz etmek oldukça zordur. İlerleyen satırlarda da ifade edileceği üzere bu zorluk biraz da tefsirin geçirmiş olduğu süreçten kaynaklanmaktadır. Bu konuyu biraz daha açabilmek için öncelikle konuyla ilgili temel kavramları bir kez daha gözden geçirmek gerekecektir:

Temel Kavramlar

Yöntem / Metot

Türkçe'de yöntem kelimesiyle de ifade edilen metot kelimesi kök itibarıyla eski Yunancaya dayanmakta ve *meta* ile *hodos* kelimelerinden oluşmaktadır. Anlamı, "bir şeye ulaşmak için kullanılan sistematik ve kurallı yol, tarz" şeklinde ifade edilmektedir. (AHD 1989, "method".) Aynı kelimenin Arapça'daki kar-

şılıkları *uslûb*, *tarîka*, *nizâm* ve *minhâc* olarak gösterilmiştir (Karmî 1995, “*method*”). İbn Manzûr’a göre: *Uslub*: tutulan yol (İbn Manzûr 1968, I, 473); *tarik* (İbn Manzûr 1968, X, 220-221); *nizam*: inci dizilen iplik, gidişatın doğru olması (İbn Manzûr 1968, XII, 578); *minhâc*: açık yol (İbn Manzûr 1968, II, 383) demektir. Söz gelmişken bunlar içinde usûl kelimesinin olmaması dikkat çekicidir.

Bu anlamlarda günlük hayatta Türkçede de sıklıkla kullanılan yöntem kelimesi, bilimsellik ile ilişkilendirildiğinde ise daha kurallı ve daha içerikli bir eylemi anlatır. Yani bilimsel yöntemde bir hareket noktası, inceleme alanı, belirli aşamalar, sonuçlar ve değerlendirmeler bulunur. Sosyal bilimlerdeki yöntemler ile fen bilimlerindeki yöntemlerde alanın yapısı gereği farklılıklar bulunmaktadır. Burada biz sadece sosyal bilimlerdeki yöntemin unsurlarını inceleyeceğiz. Bu alandaki tanımlar sosyal bilimlerin her branşı tarafından yapılmakla birlikte özellikle bilim felsefesi bunu kendisine bir vazife edinmiştir. J. Herman Randall Jr. ve Justus Buchler’in ortaklaşa hazırladıkları *Philosophy: An Introduction*’da zikrettikleri tanımı örnek olarak alıp konuyu ilerletelim.

Randall’ın tanımıyla sosyal bilimlerde yöntem, “bir kanaate ulaşma, bir bilgi edinme veya tatmadığımız bir deneyime ulaşma metodu; bir kanaat kaynağını bilinçli olarak kabul edip onunla alâkalı olarak belirli yaklaşımlara sahip olma”dır (Randall, 1971: 45). Burada *kanaat kaynağı* denilen şeyler, günlük deneyimler, söylentiler, gelenek, laboratuvar vs. olabilir. Yöntemin değerini belirleyen, kişinin adı geçen kaynaklara olan yaklaşımıdır. Yaklaşımına kattığı kişisel kanaatleri, yöntemini de şekillendirir. Örneğin körü körüne inanç, şüphecilik, bağımsız ve ısrarcı denemeler vs. aynı kaynağı kullanmakla birlikte farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Sosyal bilimlerdeki yöntemin en büyük sorunu, yaklaşımlardaki bu kişisellik yoğunluğunun nasıl azaltılacağı ve hatta sıfıra indirileceği konusudur. Görülüyor ki yukarıdaki tanımda zikredilen en önemli iki unsur, *kaynaklar* ve *kaynaklara olan yaklaşımlar* olarak belirmektedir. Araştırmacıların ön fikir ve önbilgilerinin farklılığından dolayı aynı kaynağa farklı yaklaşımlarda bulunabileceğimiz gibi, farklı kaynaklara da aynı yaklaşımı sergileyebiliriz. Her bir ayrı kombinasyon, değişik bir metodu gösterir. Kaynaklar ve kaynaklara olan yaklaşımlar birer unsur ise, bunların öncesinde bulunan diğer bir unsur da bir problemin varlığıdır. Böyle bir problem varsa bilgiye ulaşma amacının varlığından söz edebiliriz. Çünkü ortada bir problem/soru var ise, bilimsel bir araştırma da olabilecektir.

Yöntem terimi ile ilgili bu kısa açıklamadan sonra *tefsir yöntemi* ifadesinden neyi bekleyebileceğimizi ifade edebiliriz. Şöyle ki:

Bir yöntemden bahsedebilmek için:

- 1- Çalışma alanı belirlenmeli.
- 2- O alanda *soru* sorulmalı.
- 3- Bu soruya cevap ararken hangi *kaynakların* kullanılacağı belirlenmeli.
- 4- Kaynakların nasıl kullanılacağına dair *yaklaşımlar* tespit edilmelidir.

Buna göre, ilk maddenin karşılığı olarak: Tefsir yönteminin çalışma alanı Kur'an'dır. İkinci maddenin gerçekleşmesine gelince: Soracağımız sorular *tefsir kavramına* yüklediğimiz anlamlarla uyumlu bir tarzda oluşacaktır. Tefsir, *Allah'ın kelamına dair Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamalar* olarak tanımlandığında sorulacak soru, *bu açıklamalara en sağlıklı biçimde nasıl ulaşabilirim?* şeklinde olabilir. Eğer tefsir, *Kur'an'ın ne dediğini anlamak ve anlatmak (keşf ve beyan)* ise, o zaman soru, *bu anlamı nasıl elde edebileceğimize* ilişkin olacaktır. Üçüncü madde çok sorunlu gözükmemektedir: Tefsir yönteminde kaynaklar, Kur'an'ın anlamına ulaşmada kullanacağımız başta Kur'an ilimleri olmak üzere her türlü bilgi olabilir. Son madde ise: Önceki maddelere göre şekil alacaktır. Buradaki belirsizliği gidermek ve daha net ifadelerle tefsir yöntemimizi belirleyebilmemiz için tefsir kavramından ne anladığımızı ortaya koymalıyız. Bu noktada tefsir kavramı üzerinde ayrıca durmak gerekecektir.

Tefsir

Tefsiri Cürcanî en yalın anlamıyla *keşf ve ızhâr* olarak açıklamıştır (Cür-cani ts., 63). Çeşitli ekollere mensup müfessirler tarafından farklı tanımlar da zikredilmiştir. Bu tanımların bir kısmı Kur'an'ı anlamaya işaret ederken bir kısmı ise Kur'an'ın anlamı çerçevesinde Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetleri bilmeyi tefsir olarak belirlemiştir (Zerkeşî ts., I/13, II/148). Zerkeşî'nin aynı eserinden istifade ile aldığımız bu iki yön, tefsirde rivayet ve dirayet ayrımının zihinlerde hep olduğunu göstermektedir. Yani tefsir deyince ya Hz. Peygamber'in Kur'an açıklamalarının nakledilmesi ya da –Hz. Peygamber'in vefatından sonra– elde edilecek diğer bilgiler ve beceriler yardımıyla Kur'an'ı anlamaya çalışmak anlaşılmaktadır. Tarihsel bir olgu olarak tefsirin öncelikle Hz. Peygamber'in açıklamaları şeklinde ortaya çıktığı ve bu açıklamaların bir çeşit hadis olduğunu da aklımızda tutalım.

Bu arada söylememiz gerekir ki rivayet-dirayet ayrımı her zaman o kadar da belirgin değildir. Rivayet tefsiri dediğimiz eserlerde en fazla dikkat çeken husus belki de rivayetlerin hep senetleriyle aktarılmasıdır. Öte yandan dirayet yaklaşımı içinde bulunan rivayetlerin de senetle olmasa da senetsiz nakli, artık

o anlatılanların bir gelenek haline geldiğini gösterebilir. Dolayısıyla dirayet tefsiri dediğimiz yaklaşımlar da rivayetin gölgesini hep üzerinde hissetmiştir. Tefsirdeki dirayet-rivayet ayrışması, tefsir usûlleri ile Kur'an ilimlerinin şekillenmesinde kendisini hissettirmektedir.

Tefsir'e dair bu güne kadar oluşan kanaatleri gruplandırarak özetleyecek olursak:

İlk Yaklaşımına göre: Tefsir, Kur'an'ın ne demek istediğini anlamaktır. Bunu ise ancak Allah tarafından verilmiş bir otoriteye sahip olan bir kişi hakkıyla yerine getirebilir ki bu kişi de sadece Hz. Peygamber'dir. Bunda tefsirin *Kur'an'ı anlatandan alma anlamında* olarak ele alındığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in doğrudan âyet açıklamaları veya doğrudan olmasa da söz ve fiillerinden anlaşılan anlamlar rivayet tefsirinin temelini oluşturmaktadır. Burada bir yöntem değil de bir bilgi olarak düşünülen tefsir, bu nedenle ilk dönemlerde hadis kitapları içinde yer almıştır.

Bu yaklaşıma göre tefsir, sadece Peygamberin yapabileceği bir eylemdir. Peygamber'in sözlerinden ve bu sözlerden etkilenen yakın arkadaşlarından âyet açıklamalarının nakli bu grubu oluşturmaktadır. Bununla birlikte sadece Hz. Peygamber'in kendi sözü ve fiili ile Kur'an'ın açıklaması, daha sonraki dönemlerde yaşayanların Kur'an'ın anlaması için yeterli değildi; o açıklamanın da ne anlama geleceği önemli idi. Anlam ise sadece harflerin ve kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmaz; o sözün hangi ortamda kim tarafından kime söylendiği de önemlidir. Aynı cümle her ortamda aynı anlamı taşımayabilmektedir. Bu yüzden bir ileri aşama olarak sadece Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri değil, Kur'an'ın indiği ortama dair bilgiler de toplanmaya başlanmış, Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılması istenmiştir. Kur'an ilimleri başlığı altında toplayabileceğimiz eserler oluşmuştur. Bugün "hermenötiksel" denilen ve sözün üretildiği ortamı (yani, o günkü dili ve sözün muhataplarını) ve konuşan şahısları (söz ağzından çıkan kişinin özelliklerini) araştırmayı önceleyen yönelişler tefsir başlığından ayrı olarak –müstakil eserler yazılmaya başlandığında tefsiri de kapsayacak tarzda– ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken anlaşılmayan âyetleri anlamının yolu, onu peygambere sormaktı. Bu anlamda Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı açıklayan kişi olarak Hz. Muhammed'i görüyoruz.

Hz. Peygamberin vefatından sonra ise artık ona sorma seçeneği kalmamıştır. Onun dışındaki insanlar ise Kur'an'ı açıklama konusunda onunla aynı yetkiye sahip değillerdi. Yani olmuşu bilme-nakletme dışında insanların Kur'an hakkında söz söylemesi mümkün değildi. Oysa sırf rivayet kullanılarak

Kur'an'ın açıklanması yeterli gelmemekteydi. Bu sorunu çözmek için sağlam bilgi kaynakları aranmış, sadece Hz. Peygamberin kendi söz ve eylemleri değil, vahiy ortamında bulunan ve Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılacak her türlü bilgi sonraki nesillere taşınmıştır. Böylece, Hz. Peygamber'e soru sorma imkânı olmayan sonraki nesiller çareyi kendilerini vahiy ortamına taşımakta bulmuşlardır. Bunu yaparken tarihsel verilerden istifade etmek zorunludur. Bu konuya tekrar değineceğiz.

İkinci Yaklaşım göre: Tefsir Kur'an'ın ne demek istediğini anlamaya çalışmaktır. Kur'an İlimlerinin sunduğu tarihsel verilere dayanan bilgiler, tarihî verilerin durağanlığı nedeniyle her zaman yeterli olmamıştır. Bu noktada tarihsel verilerin yorumlanması ve anlam alanlarının genişletilmesi ya da tarihsel olmayan verilerin de Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılması düşünülmüştür. Bu yaklaşıma göre Kur'an'ı anlama faaliyeti, kendisinde tarihsel bilgiyi yorumlama veya güncel bilgilerle Kur'an arasında ilişki kurabilme yeteneği olan kişilerin girişebileceği bir eylemdir. Anlama faaliyeti bireyseldir, ama tarihsel gerçeklikler değişmezler. Aynı tarihsel gerçeklikler farklı yaklaşımlara sahip müfessirler tarafından ele alınıp değerlendirilebilir. Ancak buradaki yaklaşımların bireyselliği, gelişigüzel ve keyfî davranmayı doğurmaz. Dirayet tefsirine girişen müfessir de tarihsel verileri kullanma ve dil sınırlarında kalma zorunluluğu bulunduğundan keyfilige düşmezler.

İlim ve Usûl

Bu çalışmada belki de en önemli anahtar kelimelerden birisi ilimdir ve tefsir usûlü ve Kur'an İlimlerinden bahsederken bu iki kavrama da değinmeden geçemeyeceğiz. İlim kelimesini Kur'an'da farklı kalıplarda görmekteyiz. İlim bilgiye ulaşmak olduğu gibi bilme öğrenme eyleminin adıdır da. Hz. Âdem'e "isimlerin öğretilmesi" olayından beri insanlar bilme eylemi tecrübesini yaşamaktadır. Kimilerine göre Allah, Âdem'e nesnelere isimlerini bir bir öğretti. Kimilerine göre ise öğretilen, *isim verebilme yetisiydi*, böylece Âdem eşyaya isim verebildi. İlk yaklaşımda insan zihni pasif, ikincisinde ise aktiftir ve ikisi de insanlığın bir gerçeğidir. Buradan hareketle: –İlim yalnızca öğrenilen bir şey midir? Yoksa ilim aynı zamanda üretilen bir şey midir? Sorusu akla gelmektedir.¹²

¹ İlim kelimesinin özetli bir açıklaması için bkz. Zerkanî, *Menahilu'l-İrfan*, 1/14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/416-419.

² İlim kelimesinin özetli bir açıklaması için bkz. Zerkanî (1995), 1/ 14; İbn Manzûr (1968), 13/416-419.

Usul kavramına gelince bu, Arapça kökenlidir ve “asıllar, kökler” anlamındadır. İbn Manzur’un tanımına göre usûl, bir şeyin kökü, dayanağı³ anlamındadır. Usûlün, yöntem anlamında kullanılması son dönemde yaygınlık kazanan bir kullanımdır ve içerisinde usûl geçen her eserin yöntemle ilgili olduğu sanılmamalıdır. Örneğin, Cezerî (606/1209)’nin *Cami’u’l-Usûl li-Ehadisi’r-Resûl* adlı eserinde, veya çağdaş yazarlardan Mansûr Ali Nâsîf’in *Tâc el- Cami’ li’l-Usûl Fi Ehadisi’r-Rasûl* adlı eserinde kavramın kök anlamı ön plana çıkmaktadır: Dinî düşüncenin oluşmasında yazarların gerekli gördüğü en temel hadisler bu eserlere alınmış, dolayısıyla bu amaca yönelik olarak eserler birer *asıllar mecmuası* haline gelmişlerdir.

İslâmî eserlere baktığımızda usûl kavramının öncelikle fıkıhla ilgili literatürde kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bu tür kaynaklarda geçen usûl kavramının da salt metot anlamına geldiğini söylemek zordur. Metot belki usûl kitaplarının içerisinde sadece bir bölüm olabilir. Bunu biraz daha açacak olursak, örneğin Gazali fıkıh usûlünün tüm konularını, doğal bir ürünün kullanılabilir hale gelene kadar geçirdiği aşamalarla eşleştirerek dört ana bölüm altında toplamaktadır. Bunlar: Hüküm (*semere*, elde edilen ürün), kaynak (*müsmîr*, kitap, sünnet ve icmâ), hüküm çıkarma metodu (*İstismâr metodu*, yaklaşım) ve hüküm çıkaran (*müstemîr*, *müctehîd*).⁴Randal’in yöntemle ilgili tanımdan elde edebileceğimiz şema ve Gazali’nin tanımları birleştirilirse, metodolojide bulunan *kaynaklar* ve *yaklaşımların* fıkıh usûlündeki karşılığının *deliller* ve *icthâh* olduğu anlaşılır. Buna göre *fıkıh usûlü* sözü, hem kaynakları ve hem de yaklaşımları (yöntemleri) bünyesinde toplayan kapsamlı bir ifadedir. Fıkıh usûlü kitapları öncelikle asılları bir araya toplamak amacına yönelik olmakla birlikte bu asıllara olan yaklaşımları ve onların kullanılmasıyla ürünlerin elde edilme şeklini de bir bölüm halinde bünyesinde tutarak yöntem özelliği kazanabilmektedir.

Tefsir usûlü denildiğinde hem kaynakların ve hem yaklaşımların kastedilmiş olması mümkündür. Ama eldeki eserlere baktığımızda olay böyle gerçekleşmemiştir. Kaynakların temel fikhî mezhepler için ortak bulunması ve asıl ayırt edici özelliğin mezheplerin kendilerine has yaklaşımları olması sebebiyle bu yaklaşımları da içinde barındıran fıkıh usûlünün, *fıkıh metodu* şeklinde algılanması sorun çıkarmamıştır. Öte yandan tefsir usûlü, fıkıh usûlünde olduğu gibi metodoloji anlamına karşılık gelmez. Tefsir usûlü başlığındaki eserlerde genellikle tefsir kaynaklarından bahsedilmiş, bu kaynaklara olan yaklaşımlara

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/16.

⁴ Gazali, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/ 7-8.

fazla değinilmemiştir. Bu açıdan Tefsir usûlü veya Kur'an İlimleri'ne dair yazılan eserler, yaklaşımları ne olursa olsun, her kesimden ve her yaklaşımdan müfessirlerin kullanabileceği kaynaklar olarak vazife görmüştür.

Ulûmu'l-Hadis kitaplarının içeriğine baktığımızda da özellikle ilk yazılan eserlerde amacın anlam araştırmasından ziyade hadislerin ilk söyleyene olan nispetinin sağlamlığının incelenmesi olduğunu görürüz. Dolayısıyla ulumu'l-hadis kitabı, Hz. Peygamber'e atfedilen bir sözün sıhhatinin nasıl tespit edildiğinin bilgisini verir. Böylece hadis kitabını okuyan bir kişi, orada sahih, hasen, mürsel, garip gibi terimlerle karşılaşınca bunun ne anlama geldiğini bilir. Tefsirin de bir dönem hadis bünyesinde olduğu dikkate alındığında aynı rüzgârın etkisine onun da kapılacağı muhakkaktır.

Oysa Kur'an metnini hadis metinleriyle mukayese ettiğimizde, onun ispata ihtiyacının olmadığını görürüz. En azından hareke ve noktadan arı yazı şekliyle onun bir vesika niteliğinde elimizde olduğu bir gerçektir. Hz. Peygamber zamanında yazıya geçmiş, Hz. Ebu Bekir zamanında aynı cins bir materyal üzerine yazılarak iki kapak arasında toplanmış, Hz. Osman zamanında ise çoğaltılmıştır. Onun rivayete dayanan yönü kıraatlerdir. Kıraat naklinde ise hadiste alışık olunmayan bir yöntem benimsenmiştir. Mütevatir olanlar da dahil olmak üzere kıraatlerde Hz. Peygamber'e kadar giden bir isnat zinciri bulunmaz. Bu bakımdan ulûmu'l-hadis literatürünün sağladığı yararlar ile ulûmu'l-Kur'an'ların icra ettikleri vazifeler birbiriyle uyuşmaz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaları değerlendirerek şunları söyleyebiliriz: Tefsir Hz. Peygamber'in sözlerinin hadis kitaplarında bir bölüm olarak kaydedilmesiyle başlamıştır ve bu anlamda tefsir, Hz. Peygamber'in Kur'an açıklaması çerçevesindeki hadisleridir. Süreç içerisinde tefsir hadisten ayrılmış ve ayrı bir bünye oluşturmaya başlamıştır. Tefsiri sadece peygamber sözleri ve fiilleri olmaktan çıkaran eylem, Kur'an ilimlerinin ortaya çıkışıdır. Böylece Kur'an çerçevesinde oluşan açıklama faaliyetleri arasına Hz. Peygamber'den gelen açıklamalar yanında vahyin ortamının nakledilmesi ve daha sonra da değerlendirilmesi dahil olmuştur. Saadet asrındaki bilgilerin toplanması ve kullanılmasından itibaren bir tefsir külliyyatı oluşmuş, daha sonraki tefsir çalışanlarına bunların ve ayrıca Kur'an tarihinin de verilmesi uygun görüldüğünden, vahiy çağı dışındaki bilgileri de bünyesinde toplayan tefsir usûlleri meydana gelmiştir.

Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü:

Kur'an ilimleri, Kur'an'ı anlarken kullanılacak bilgiler anlamındadır. Kur'an ilimleri, Kur'an'ın nasıl anlaşılacağını değil, onu anlamaya yöneldiğinde

nelere bakılması gerektiğini bildirir. Önceki paragraflarda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an ilimleri, bugünkü ifade ile hermenötiksel bir çalışmanın ürünüdür. Kur'an'ın anlaşılması için iniş ortamının, dilin, muhatapların, Hz. Peygamber'in beklentilerinin vs. ne denli önemli olduğu anlaşılmalı, bu bilgiyi sağlayacak ne kadar veri varsa bunlar toplanmıştır. Kur'an ilimlerinde geçen başlıkları bu maksatla gruplandırırsak denilmek istenen şey daha iyi anlaşılacaktır:

1. Dil ve Belagat Konulu Kur'an İlimleri:

Garibu'l-Kur'an, İcâzu'l-Kur'an, Emsalu'l-Kur'an, Müşkulu'l-Kur'an, Meca-zu'l-Kur'an, Fevâtihu's-Suver, Uslubu'l-Kur'an, Aksamu'l-Kur'an, Tekraru'l-Kur'an, el-Vücûh ve'n-Nezâir, Müphematu'l-Kur'an, Hitaplar, Sual ve cevaplar, Tenasub'l-Kur'an, İrabu'l-Kur'an.

2. İtikad, Tarih, Sosyoloji, Psikoloji ile İlgili Kur'an İlimleri

Kasasu'l-Kur'an, Esbabu'l-Kur'an, Mekkî-Medenî, Nâsih-Mensuh, Mekkî-Medenî, Halku'l-Kur'an.

Burada dikkatimizi çeken konu, Kur'an ilimlerinin hepsinin de tarihsel olaylarla veya dil yapısıyla ilgili olduğudur. Böylece Kur'an ilimlerinin yazılmasındaki amacın, Kur'an'ın anlamlarına ulaşmaya çalışan bir kişiyi bir bakıma vahiy asrına taşıyarak olayları orada müşahade etmesini sağlamak olduğunu söylersek her halde çok da yanlış yapmış olmayız.

Tefsir Usûlünün Şekillenmesi

Tefsir usûlü kitapları, bir yöntem sunmasalar da tefsir ilminde çalışmak isteyen kişilerin ihtiyaç duydukları tüm bilgileri toplamayı amaçlar. Tefsir usûlü kitaplarında Kur'an Tarihi, Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi ana başlıkları bulunur. Bunların kitaba dahil edilmelerinin bu anlamda bir mantığı bulunmaktadır.

Bizim ele aldığımız kavramların hepsi de bir anlama gayretinin doğurduğu veya şekillendirdiği kavramlardır. Tarihsel bir obje çerçevesinde anlamının oluşması için öncelikle onun ilk sahibinden hiç değişmeden geldiğinin bilinmesi gereklidir. Hadiste bu net olarak bilinemediğinden, hadis ilmi yoğun bir şekilde senet üzerinde durmaktadır. Kur'an söz konusu olduğunda ise onun bize kadar gelişi hadis kadar sorunlu değildir ve hadiste geçen senet-metin ayırımının da Kur'an çalışmalarında yeri yoktur. Kur'an metni, rivayet yoluyla değil vesika yoluyla nakledilmiştir. Dolayısıyla Kur'an tarihi doğrudan anlamıyla ilgisi olmayan bir çalışma alanıdır. Bununla birlikte böyle bir anlama faaliyetine girişecek kişinin niçin isnat türü bir çalışmaya ihtiyacının olmadığını bilmesi için Kur'an tarihinin de gerekli ilimler arasına konulması düşünülmüş, böylece Kur'an tarihi, tefsir usûlü kitaplarının ilk konusu olmuştur.

Tefsir tarihine gelince: Öncelikle ifade etmemiz gereken şudur ki yorumlama faaliyeti, ferdî bir eylemdir. Aynı tarihsel veriler çerçevesinde çalışan kişiler ne kadar bireysel davranışlar da –tarihsel verileri yok saymadıkları ve dil kurallarından da taviz vermedikleri sürece– birbirine benzeyen fikirlerden oluşan öbekler meydana getirmişlerdir. Bu öbekleri tefsir tarihi incelemektedir. Tefsir tarihi, aynı zamanda müfessirler ve metotlar tarihidir. Kendisine bunca tarihsel veri sunulmuş müfessir aday, kendi yolunu bulması için önce yapılan çalışmalardan haberdar olmalıdır. Bu amaçla tefsir tarihi de tefsir usûlü bünyesinde yerini almıştır.

Böylece tefsir usûlü, Kur'an ilimleri yanında Kur'an tarihi ve tefsir tarihini de bünyesinde toplayarak tefsir yöntemi arayışında olan bir kişiye gerekli bütün malzemeyi sunmaktadır, ama kendisi bir tefsir yöntemi değildir.

Tefsir Yöntemi

Öncelikle bir tefsir yönteminde hangi unsurlar olduğuna bakarak bölüme başlayalım. Tefsirler, rivayete veya dirayete dayalı tarzda yazıldıklarından yöntemleri de buna bağlı olarak farklılık arz edecektir. Çalışma alanı her iki yöntemde de aynıdır. Kaynaklar da aynıdır. İki yöntemi birbirinden ayıran nokta, kaynaklara olan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar nedeniyle ortaya çıkan ürün de farklılık arz edecektir. Bir yöntemde olması gereken alanları yukarıda ifade etmiştik. Buna göre: Çalışmanın yapılacağı ve soruların sorulacağı bir alan olmalı; alana sorulacak soruları cevaplandırırken yararlanılacak kaynaklar bulunmalı; bu kaynaklar hangi oranda kullanılacak ve nasıl değerlendirilecek, karar verilmelidir. Bu işlem sonucunda ise bir ürün ortaya çıkar. Ürünün değişik ortamlarda denenmesi ve bağlantılarının izlenmesi ile yöntemin sağlamlılığı test edilmiş olur. Buna göre rivayet ve dirayet tefsirindeki yöntem farklılığını şu tablolarla anlatabiliriz:

Rivayete dayalı bir tefsir yazmak isteyen kişi çalışma planını şöyle oluşturur:

Çalışma alanı: Kur'an	Kaynakları toplar: (Ulumu'l-Kuran)	Ürün: Rivayet Tefsiri olur.
	Kaynaklara yaklaşımı: Kaynağın sıhhatine yönelik inceleme yapar. Kuvvetli görüşü tercih ederek benimser.	

Rivayeti nakille yetinmeyen ve rivayeti de değerlendiren bir yaklaşımın, dirayet yaklaşımının grafiği ise şöyledir:

Çalışma alanı: Kur'an	Kaynakları toplar: (Ulumu'l-Kuran)	Ürün: Dirayet Tefsiri olur.
	Kaynaklara yaklaşımı: Tefsir tarihine bakar, yöntemleri inceler. Beğendiği bir yöntem bulursa onu benimser. Özellikle içerikleri açısından kaynakları değerlendirir, her birisini nasıl kullanacağına karar verir. Örneğin nesihle ilgili rivayetlere yoğunlaşmadan önce, Kur'an'da neshin olup olmadığı konusunda kanaat oluşturur. Kaynakları buna göre değerlendirir.	

Yöntemle ilgili tartışmalar etrafında sorulması gereken diğer bir soru ise şudur: Tefsir gibi çok yönlü bir araştırma alanında tek bir yöntemin kullanılması mümkün müdür? Tefsirin çeşitliliği hemen bunun söz konusu olmadığını söyleyecektir. Bu çeşitlilik, müfessirlerin yaklaşımlarının farklılığı ile alakalıdır. Bir de tek bir müfessir açısından konuyu ele alalım. Hem tarihsel, hem dini, hem dilbilimsel, hem arkeolojik ve hem de hukuki içerikli bir metni ele almak ve anlamaya çalışmak birden fazla yöntemi kullanmak anlamındadır. Metnin tarihsel yönü, onun tarihî tespit yöntemlerini öne çıkarır; dilsel yönü, gramer, belagat, semantik vs. gibi linguistik yöntemleri çağırır; anlama konusu ise mezhebî tercihler ve hermenötik yaklaşım gibi felsefeleri göz önüne getirir. Dolayısıyla tefsir yönteminden değil, yöntemlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Tekrar soralım: Tefsir Usûlü bir tefsir yöntemini mi çağırır?

Tefsir usûlü başlığını taşıyan eserlere bakılacak olursa, Kur'an tarihi, Kur'an ilimleri, tefsir usûlü ve tefsir tarihi başlıklarını içerdiği görülür. Yöntem anlamında ele alınan usûl kavramı, okuyucunun zihnini karıştırmakta; bu başlıkların tefsir yapma yöntemiyle nasıl bir ilgisinin olduğu sorusu ön plana çıkmakta, böylece okuyucu, Kur'an tarihi, Tefsir tarihi ve Kur'an ilimlerinin bir metodoloji kitabında ne aradığı sorusuna cevap bulamamaktadır. Tefsir usûlü eserleri, yöntem konusuna girmeyerek, bir tefsir eyleminde mutlaka bakılması gereken konuları alt alta sıralaması itibarıyla asılları içerisinde toplamakta, yani bu anlamda bir usûl oluşturmaktadır. Bu bağlamda çağdaş yazarlardan Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî'nin, eserine: *buhûs fî usûli't-tefsîr ve menâhicuhu* ismini vermesi, sadece tefsir usûlü çalışmaları ismiyle yetinmeyerek menâhicuhu (yöntemleri) ekini de zikretmesi oldukça anlamlıdır.

Tefsir usûlüne dair yaklaşımlara bir örnek verecek olursak: Türkiye’de bu sahada ilk eser yazan bilim adamlarımızdan İ. Cerrahoğlu, tefsir usûlünün “beşerin –kudreti nispetinde– ve müfessirlerin Kur’an’dan nasıl istihraçlar yapacağını ve takip ettikleri yolları gösteren kaideler ve usûller mecmuası” olduğunu ifade etmektedir.⁵ Bu anlayışın uzantısı olarak Tefsir usûlü, bir yöntem olarak algılanmış ve algılanmaktadır. Böylece Türkiye’de ve İslâm dünyasında Tefsir usûlü başlığını andıran eserlere aşına olmuş bulunuyoruz ve bu başlıktan da ilk anladığımız, *tefsir yöntemi* olmaktadır. Tekrar vurgulamak gerekirse tefsir usûlü, tefsir yöntemi veremez. Aslında tefsir için tek bir yöntemin de verilemeyeceği açık bir gerçektir. Fıkıh usûlü oluyor da niçin tefsir usûlü olmuyor şeklindeki bir soru ise anlamsızdır. Çünkü fıkıh usûlü de (yöntem anlamında) yalın olarak bulunmaz, mutlaka bir mezheple bağlantılı olarak zikredilebilir. Örneğin Hanefî fıkıh usûlü, Şafî fıkıh usûlü gibi. Bunun gibi tefsir usûlü de bir yaklaşım veya ekolle birlikte zikredilirse anlamlı olacaktır: Kelamî, sûfî, sosyolojik vs. tefsir yöntemi gibi.

Yöntem Arayışı

Tefsir yöntemi oluşturulurken ele alınan objenin (Kur’an’ın) özellikleri dikkatle incelenmelidir:

– Tarihsel bir metin üzerinde çalışıyor olması yönüyle tefsir ilmi, tarihî tespit metotlarından yararlanmalıdır. Anlama çalışması öncesi böyle bir çalışma gereklidir. Kur’an’ın bugün elimizde değişmemiş bir tarzda bulunduğu iddiası, bu metotlar sayesinde güç kazanmaktadır.

– Metin yorumu bir anlama problemini bünyesinde taşır. Metnin anlaşılmasında ise kişinin sübjektif özellikleri ve yaşadığı sosyal çevresinin kendi yorumunu etkileyeceğini göz ardı edemeyiz. Bu açıdan objektif bir yöntemin oluşturulabilmesi oldukça zordur. Bu zorluk, dil kurallarını ve tarihsel verileri dışlamama suretiyle giderilmeye çalışılmalıdır.

– Metni elimize aldığımızda en temel problem, *anlama* eylemidir. Anlama konusunda belagat, semantik gibi linguistik alanlar yanında anlamının neliği konusunda zengin bir kaynak sunan filozofların desteği de işimize yarayacaktır.

– Metnin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir sonuca ulaştıktan sonra, bu anlamın diğer insanlara ulaştırılması sorunu ile karşılaşmaktayız. Bu noktada da bize yardımcı olan metot, iletişim ve genel eğitim metotlarıdır.

⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.7.

Görülüyor ki tefsir dediğimiz olay, aslında tek başına ve genel geçer metodu olan bir disiplin olmayıp müfessirlerin yaklaşımlarından ve ilgili bilimlerin metodlarından etkilenerek meydana gelen bir süreçtir. Sosyal bilimlerde öznelikten tamamen kurtulmak imkansızdır (Rickman 1992, 80). Bu açıdan müfessirlerin yaklaşımlarına ayrıca vurgu yapmak gerekir. Bunlardan sonuncusunu tefsir usûllerinde fazlaca göremiyoruz. Ancak, *Kur'an'a yaklaşımlar* başlığı altındaki eserlerde farklı tefsir metodlarına dair zengin bilgiye rastlayabiliriz. Bu türden eserlerde belirli ekole bağlı müfessirler bir grup halinde toplanmakta, fikirlerinin ortak yönleri genel hatlarıyla belirtilmektedir. Ayrıca tek bir müfessir hakkında da müstakil çalışmaların yapıldığını burada zikretmeliyiz.

Sonuç

Hadis külliyatı bünyesinden çıkıp müstakil bir yer edinen tefsir, kendisine has yöntemleri olan bir ilimdir. Ancak bu yöntemlerin nerede aranması gerektiğinin bilinmesi gerekir. Tefsir yönteminin Kur'an ilimleri veya tefsir usûlleri içerisinde aranması yanlıştır.

Kur'an ilimleri bir tefsir yöntemi teklif etmez ve zaten ortaya çıkış amacı da bu değildir. Kur'an ilimleri, Kur'an'ın indiği ortamı, o ortamdaki şahıs, zaman, yer ve dil unsurlarını müfessir adayına sunma gayreti içindedir. Anlamanın daha sağlıklı gerçekleşebilmesi için sadece cümlelerin aktarımı yetmez, o cümlelerin söylendiği ortamın da bilinmesi gereklidir. O ortamı aktarma gayretinde olan Kur'an İlimleri içerisinde tefsirin de girmiş olması, Kur'an İlimlerinin bir yöntem sunmadığının delilidir, çünkü bir yöntem içerisinde yöntemin ürünü olan nesne bulunmaz.

Tarihî süreç içinde Kur'an üzerinde yapılan çalışmalar bir birikim oluşturmuştur. Tefsir yapmak isteyen bir kişinin bunlardan habersiz olması bir eksiklikti. Ayrıca bir kişinin Kur'an'ı anlama faaliyetine geçmeden önce eldeki metnin sağlamlığını bilmesi, çalışmasının yönünü ve tarzını belirlemesi cihetiyle önemlidir. Bu mülahazalarla Kur'an İlmi, Kur'an Tarihi, ve Tefsir Tarihini de kapsayacak şekilde oluşturulan Tefsir Usûlü de tefsir yöntemi sunmamaktadır. Tefsirde yalnız bir yöntemin olamayacağı gerçeği karşısında tek bir tefsir usûlünün (yönteminin) olması da düşünülemezdi.

Öte yandan bunca ürün elde edilmiş bir alanın yöntemsiz olması da düşünülemez. Asıl sorun bu yöntemin nerede aranacağı ile ilgilidir. Tefsir literatürüne baktığımızda dört yolla tefsir usûllerine ulaşmanın mümkün olacağını söyleyebiliriz:

1. *Tefsirlerin mukaddimleri*: Müfessirler bazen hangi gerekçeyle o tefsiri yazdıklarını, hedef kitleyi ve hangi yöntemleri benimsediklerini tefsirlerinin girişlerine yazmaktadır.

2. *Tefsirler ve müfessirler hakkındaki müstakil eserler*: Bunlar sadece biyografik çalışmalar olmayıp ele alınan müfessirin tefsir yöntemini de açığa çıkarırlar.

3. *Tefsir tarihleri*: Bu tarz eserler tefsir ve müfessir tarihi oldukları gibi aynı zamanda yöntem tarihidirler.

4. *Tefsir yaklaşımlarını gruplayan eserler*: Tefsir tarihinin kronolojiye göre değil de tefsirlerin özelliklerine göre yeniden gruplandırılmış şekilleridir.

Son söz olarak şunu söyleyebiliriz: Tefsir yöntemlerini belirlerken tek bir yöntem arayışından vazgeçmek ve her bir ekolün yöntemini ayrı ayrı mülâhaza etmek daha gerçekçi olacaktır.

Kaynakça

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1985.

Cürcanî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, İstanbul ts.

Gazali, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1-2 cilt, çev: Yunus Apaydın, Rey Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1-15 cilt, Daru's-Sadr, Beyrut 1968.

Karmi, Hasan S., *al-Mughni al-Kabir*, Librairie du Liban, Lübnan 1995.

Randall Jr., J. Herman, Justus Buchler, *Philosopy: An Introduction*, Barnes and Noble Books, New York 1971.

Rickman, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, Çev: Mehmet Dağ, Ankara Üni. Matbaası, Ankara 1992.

Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Buhûs fi Usûli't-Tefsir ve Menâhicihu*, 4. baskı, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1419 H.

The American Heritage Dictionary [AHD], Bantam Doubleday Dell Publishing Group, Inc. New York 1989

Zerkanî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân*, 1-2 cilt Beyrut 1995. I-II.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed (ts), *Burhân fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu Dari't-Turas, Kahire, I-IV.